

DEPORTÁCIE ŽIDOV ZO SPIŠA V SEPTEMBRI 1944. K ZAČIATKOM A CHRONOLÓGII DRUHEJ VLNY DEPORTÁCIÍ ŽIDOV ZO SLOVENSKA

MICHAL SCHVARC – JÁN HLAVINKA

SCHVARC, Michal – HLAVINKA, Ján. The Deportation of Jews from Spiš in September 1944. On the Beginning and Chronology of the Second Wave of Deportation of Jews from Slovakia. *Historický časopis*, 2021, 69, 4, pp. 677–692, Bratislava.

On 31 August 1944, when not particularly large Wehrmacht units occupied Kežmarok and disarmed the Slovak forces there, it was clear that northern Spiš would not succeed in joining the Slovak National Uprising. Instead, the German units began to establish an occupation regime, which enabled the arrival of quickly formed Security Police and Security Service units during the night from 31 August to 1 September 1944. The present of the Einsatzkommando “Ostslowakei”, later renamed zbV-Kommando 27, meant an acute threat to the lives of the group most proscribed by the National Socialists: the Jews. In close cooperation with the radicals from the ranks of the local Germans, they immediately launched a wave of arrests of the remnants of the Jewish community of Kežmarok and its surroundings, their imprisonment and deportation to the Płaszów concentration camp, where the camp personnel killed most of the internees immediately after their arrive. Analysis of these events indicates that the chronology of the second wave of deportation of Jews from Slovakia as researched and accepted up to now, is not entirely accurate. There were already deportations from the territory of Slovakia during the first 20 days of September 1944. In the study, we aim not only to describe this process, but also to map the further fate of the interned and deported persons. We also direct attention to the people involved in the persecution, namely the members of the Einsatzkommando “Ostslowakei” and the German home guard: “Heimatschutz”. We also devote attention to the question of criminal proceedings concerning these crimes, both in post-war Czechoslovakia and in the German Federal Republic.

Key words: Kežmarok. Deportations. Sicherheitspolizei. Ethnic Germans. Płaszów.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.4.5>

Koncom októbra 1960 Theodore Weiss, preživší holokaust z Kežmarku, upozornil písomne Svetový židovský kongres v New Yorku na istého Melchiora, bývalého príslušníka nacistickej Sicherheitspolizei (Bezpečnostná služba – Sipo).

Podľa svedka sa Melchior v septembri 1944 podstatnou mierou podieľal na zatýkaní Židov v centre severného Spiša a jeho okolí a ich následnej deportácii.¹ Svetový židovský kongres posunul tieto informácie do Nemecka, konkrétne Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen (Ústredie krajiných justičných správ pre objasňovanie nacionálsocialistických zločinov – ZSt) v Ludwigsburgu, do ktorej kompetencie patrili predvyšetrovacie úkony a následne odovzdávanie prípadov príslušným štátnym zastupiteľstvám.² Hoci Ludwigsburg poukázal na viaceré začaté vyšetrovania v súvislosti s perzekúciou židovského obyvateľstva na Slovensku, stíhanie Waltera Melchiora, vypátraného medzitým v Solingene, začalo až v roku 1964. V decembri 1966 však bolo pre nedostatok dôkazov zastavené.³ Napriek tomu vyšetrovatelia dokázali vypátrať, predovšetkým v súčinnosti s izraelskou políciou, pomerne veľký počet prenasledovaných a vypočuť ich. Práve z lektúry svedectiev obetí vyplýva, že k zatýkaniu a deportovaniu zvyškov židovskej komunity dochádzalo prakticky okamžite po príchode nacistických policajno-bezpečnostných zložiek na územie Slovenska, v tomto prípade na severný Spiš. V tejto súvislosti sa tak zákonite vynára otázka, či tieto udalosti neposúvajú do teraz výskumom akceptovaných a vžitú chronológiu druhej vlny deportácií Židov z územia vtedajšieho slovenského štátu.

Severný alebo horný Spiš s metropolou Kežmarok predstavoval do istej miery špecifické prostredie. Išlo o národnostne/jazykovo zmiešaný región, kde popri Židoch, Slovákoch a Maďaroch žila početná nemecká národnostná menšina. V samotnom meste Kežmarok Nemci mali dlho postavenie dominantného etnika, ktoré na úkor Slovákov stratili v roku 1930. Podobne tomu bolo aj v okrese, pričom tvorili približne tretinu obyvateľstva.⁴ Napriek kultúrnym, jazykovým a konfesijným odlišnostiam koexistovali všetky uvedené etnické a religiózne skupiny v relatívnom mieri a vo vzájomnej tolerancii.⁵ K erózii ich vzťahov za-

- 1 Bundesarchiv (ďalej BArch) Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 5. List T. Weissa Svetovému židovskému kongresu z 25. októbra 1960.
- 2 Všeobecne k ZSt pozri WEINKE, Annette. *Eine Gesellschaft ermittelt gegen sich selbst. Die Geschichte der Zentralen Stelle in Ludwigsburg 1958–2008*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, 224 s. ISBN 978-3-534-21950-6. K úlohám, organizácii a spôsobu práce ŠINDELÁŘOVÁ, Lenka. 50 Jahre Zentrale Stelle in Ludwigsburg. Strafverfolgung von NS-Verbrechen am Beispiel des „Lagerinspektors“ von Theresienstädter Ghetto. In *Theresienstädter Studien und Dokumente*, 2008, s. 64 – 112. ISBN 978-85924-59-6.
- 3 Institut für Zeitgeschichte Mnichov (ďalej IfZ), NSG-Datenbank (Melchior).
- 4 SULAČEK, Jozef. Kežmarskí Nemci koncom druhej svetovej vojny. In *Z minulosti Spiša. Ročenka spišského dejepisného spolku v Levoči*, 1994, roč. 2, s. 36. ISBN 80-966964-1-6.
- 5 SULAČEK, Jozef. Tragické osudy židovskej komunity v Kežmarku v rokoch II. svetovej vojny. In CINTULOVA, Erika (ed.). *Žili medzi nami. Zborník referátov zo seminárov Dní židovskej kultúry v Kežmarku 2002 – 2003*. Kežmarok: Múzeum v Kežmarku, 2003, s. 61. ISBN 80-969031-8-7.

čalo dochádzať v druhej polovici 30. rokov, keď sa medzi miestnymi Nemcami, hlavne mladou generáciou, postupne udomáčňovali myšlienky nacionálneho socializmu a s nimi aj rasistický antisemitizmus.⁶ Bod zlomu nastal na jeseň 1938. S vyhlásením autonómie Slovenskej krajiny sa nacionálnosocialistická Deutsche Partei (DP) stala jedinou povolenou organizáciou Nemcov na Slovensku a antisemitizmus integrálnou súčasťou jej politickej doktríny. Stranícka tlač vykresľovala Židov ako nepriateľov, pripisujúc im rôzne hanlivé prívlastky, negatívne vlastnosti, svetové sprisahanie, zodpovednosť za zrod bolševizmu atď.⁷ Časť Nemcov si tento konštrukt osvojila a viacerí radikálni antisemiti, zväčša príslušníci stranických organizácií Freiwillige Schutzstaffel (FS) a Deutsche Jugend (DJ) sa podieľali na „riešení židovskej otázky“ v praxi. Patrili k najhorlivejším iniciátorom a vykonávateľom perzekučných opatrení.⁸

Vlny antisemitsky motivovaného násillia sa nevyhli ani Spišu. Prvá prišla už na jeseň 1938 a jej súčasťou bolo aj násillné vyhánanie Židov bez domovskej príslušnosti v Slovenskej krajine na arbitrážne územie odstúpené Maďarsku.⁹ Freiwillige Schutzstaffel z Kežmarského okresu sa aktívne podieľali na deportovaní 225 osôb automobilmi do okolia Jelšavy a Rožňavy.¹⁰ Okrem toho organizovali útoky proti ostatnému židovskému obyvateľstvu, ako aj akty symbolického násillia namierené proti synagógam, rituálnym kúpeľom, cintorínom a pod. Kežmarské oddiely FS stáli taktiež za iniciovaním pogromu v meste v septembri 1939¹¹ a asistovali žandárstvu a Hlinkovej garde (HG) pri deportáciách židovského obyvateľstva zo Spiša počas roku 1942. Po ich skončení zostalo v okrese Kežmarok k 1. februáru 1944 už len 208 osôb považovaných v zmysle vtedajšej antisemitskej legislatívy za židovské a vo všetkých spišských okresoch 669.

-
- 6 Porovnaj KOKORÁK, Ján. *Die deutsche Minderheit in der Slowakei 1918 – 1945. Die Parteienlandschaft im Spannungsfeld zwischen deutschungarischer Tradition und deutsch-national(sozialistischem) Gedankengut*. Hamburg: Dr. Kovač Verlag, 2013, s. 193 – 194. ISBN 978-3-8300-7254-6.
- 7 ZÜCKERT, Martin – SCHVARC, Michal – FIAMOVÁ, Martina. *Die Evakuierung der Deutschen aus der Slowakei 1944/45. Verlauf, Kontexte, Folgen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019, s. 53 – 54. ISBN 978-3-525-31075-5.
- 8 SULÁČEK, ref. 4, s. 36.
- 9 K novembrovým deportáciám v roku 1938 pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredo európskom kontexte*. Prešov: Universum, 1999, s. 24 – 102. ISBN 80-967753-3-2.
- 10 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.), Krajský úrad 1928 – 1939 (ďalej KÚ), kartón (ďalej k.) 309, bez čísla. Hlásenie okresného úradu v Kežmarku z 5. novembra 1938; f. Národný súd 1945 – 1947 (ďalej NS), Tn ľud 17/1947. Správa DP o vyhostení Židov z Kežmarku z 9. novembra 1938. Porovnaj SULÁČEK, ref. 5, s. 63.
- 11 SCHVARC, Michal. „We are telling you nicely not to meddle our business with the Jews.“ Deutsche Partei, its organisational units and violence against Jews 1938 – 1941. In *Judaica et Holocaustica*, 2019, roč. 10, č. 2, s. 26 – 45. ISSN 2644-7045.

V súvislosti s povinnou evakuáciou Židov zo Šarišsko-zemplínskej župy v máji 1944 sa ich počet zvýšil na 227, resp. 751.¹²

Vyhlásenie Slovenského národného povstania (SNP) zmenilo situáciu aj na Spiši. Zvyšky židovských komunit sa s približovaním povstalcov k Popradu a Kežmarku nádejali, že sa čoskoro skončí takmer šesťročná éra neustáleho perzekvovania. Nemecké obyvateľstvo zase zo strachu pred nimi a približujúcim sa východným frontom utiekalo do nacionálnymi socialistami okupovaného Generálneho gouvrenementu. Situácia zostávala v dňoch na konci augusta 1944 krajne neistá. Povstalecké jednotky sa síce tlačili smerom na Kežmarok, ale napokon sa im pre zlyhanie miestnej posádky mesto nepodarilo dostať pod svoju kontrolu. Okrem toho časť miestnych Nemcov, ktorá neevakovala do Zakopaného a Rabky, sa začala ozbrojovať, organizovať bojové skupiny a na periférii Kežmarku zaujala obranné pozície.¹³ Tieto oddiely tvorili základ Heimatschutzu (HS) – Domobrany, pôvodne určenej na ochranu nemeckých obcí pred partizánmi. No s príchodom nemeckých okupačných síl sa stali ich mimoriadne dôležitým inštrumentom.

Dňa 31. augusta 1944 definitívne stroskotal pokus povstalcov obsadiť Kežmarok. Miestnym Nemcom prišla na pomoc narýchlo zložená jednotka Wehrmachtu z okupovaného Poľska pod velením kapitána Wolfganga Spindlera, formálne začlenená do zostavy 1. tankovej armády. Povstalcov vytlačila z mesta a o niekoľko hodín neskôr sa zmocnila Popradu.¹⁴ V ten istý deň vedúci Úradu I Hlavného úradu ríšskej bezpečnosti (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) Erich Ehrlinger, zdržiavajúci sa v Bratislave, sa pre „*povážlivú situáciu v Kežmarku a v Spišskej Novej Vsi*“¹⁵ rozhodol o vyslanie jedného operačného komanda do tyla uvedenej 1. tankovej armády. Sformovaním a vyslaním jednotky poveril náčelníka Sipo a Bezpečnostnej služby (BdS) v Generálnom gouvrenemente. Pre Waltera Bierkampa, po tom čo 31. augusta osobne navštívil Kežmarok, táto požiadavka nepredstavovala veľký problém. V tom čase sa v Krakove nachádzalo dostatočné množstvo personálu zo zrušených úradovní Sipo z východnej časti

12 SULAČEK, Jozef. Tragické osudy židovskej komunity na Spiši v rokoch druhej svetovej vojny. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša. = Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*. Levoča; Wrocław: Kláštorisko, 2003, s. 797. ISBN 80-7114-457-6.

13 SULAČEK, ref. 4, s. 40.

14 HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít a kol. *Dráze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944 – 1945. Svazek I*. Praha: Paseka, 2009, s. 266. ISBN 978-80-7185-974-1. SULAČEK, ref. 4, s. 40. Podľa W. Spindlera išlo vyslovene o improvizovanú jednotku, ktorej prvotným cieľom bola evakuácie táborov Kinderlandverschickung z oblastí Vysokých Tatier. BArch Ludwigsburg, B 162/16191, Bl. 320-323. Spindlerov výsluch 30. Júla 1970.

15 PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Bratislava: Epocha, 1970, dokument 94, s. 192.

nacionálnymi socialistami okupovaného Poľska (hlavne z Lvova), oslobodených medzitým Červenou armádou. Išlo teda o mužov s viacročnými skúsenosťami z policajno-bezpečnostného nasadenia na „východe“ a v mnohých prípadoch o bezprostredných aktérov holokaustu. Ovládali praktický manuál perzekvovania židovského obyvateľstva a organizáciu deportácií. Viacerí príslušníci novozostaveného operačného oddielu Sipo sa zúčastnili už represívnych akcií počas vojny proti Poľsku a neskôr proti Sovietskemu zväzu. Minimálne sedem z nich slúžilo v Sonderkommande 1005,¹⁶ ktoré malo za úlohu zahľadiť stopy po masovom zabíjaní Židov na okupovaných územiach ZSSR a Poľska.¹⁷ Prototypom takéhoto dôstojníka bol prvý veliteľ komanda Walter Liska. Pôvodným povolaním diplomovaný obchodník vstúpil v roku 1925 do kriminálnej polície. Po nástupe nacionálnych socialistov k moci prešiel v roku 1935 do gestapa a istý čas pôsobil v RSHA. Po vypuknutí vojny nasledovalo preloženie do Krakova a v januári 1942 do Lublinu, kde sa stal zástupcom veliteľa Sipo a vedúcim gestapa. V tejto funkcii participoval okrem iného aj na vraždení židovského obyvateľstva v rámci „akcie Reinhardt“. Po evakuácii Lublina a prechodnom pôsobení v Radomsku bol W. Liska koncom augusta 1944 poverený velením komanda vyslaného do Kežmarku, neskôr označeného ako Kommando zbV (zur besonderen Verwendung) 27.¹⁸

Operačný oddiel vyrazil z Krakova na automobiloch 31. augusta a po krátkej zastávke v Zakopanom v noci z 31. augusta na 1. septembra 1944 dosiahol miesto určenia. Spočiatku ho tvorilo asi 50 ríšskych Nemcov a 20 dobrovoľníkov, prevažne etnických Nemcov zo Sovietskeho zväzu.¹⁹ Neskôr po rozšírení územnej pôsobnosti komanda narástol počet jeho príslušníkov až na 300. Pôvodne sa oddiel usídlil v hoteli „Zipser Hof“ a v bývalej Kováčovej vile a po navýšení personálu a pri narastajúcom počte pozatýkaných obetí zabral aj bývalú tkáčsku školu a priľahlé budovy. Zriadil v nich provizórne väzenie, kde zadržieval zväčša chytených Židov a účastníkov a podporovateľov Povstania. Podľa povojnových záznamov stanice Národnej bezpečnosti v Kežmarku prešlo kežmarským väzením Sipo od 31. augusta 1944 do polovice januára 1945 približne 480 osôb.²⁰

16 BArch Ludwigsburg, B 162/16192, Bl. 520-563. Rozhodnutie o zastavení stíhania prípadu 147 Js 6/67 z 27. decembra 1970.

17 K Sonderkommandu 1005 pozri ANGRICK, Andrej. *»Aktion 1005« – Spurenbeseitigung von NS-Massenverbrechen 1942 – 1945. Eine »geheime Reichssache« im Spannungsfeld von Kriegswende und Propaganda.* Göttingen: Wallstein, 2018, 1381 s. ISBN 978-3-8353-3268-3.

18 ŠINDELÁŘOVÁ, Lenka. *Finale der Vernichtung. Die Einsatzgruppe H in der Slowakei 1944/1945.* Darmstadt: WBG, 2013, s. 197 – 198. ISBN 978-3-534-25973-1.

19 ŠINDELÁŘOVÁ, ref. 18, s. 58 – 59.

20 HALAJ, Dušan – MIČEV, Stanislav – STANISLAV, Ján – RODÁK, Jozef. *Fašistické repre-*

Keďže okupačná moc postulovala „radikálne riešenie židovskej otázky“ ako jednu zo svojich priorit,²¹ príslušníci komanda už 1. septembra 1944 začali s vyhľadáváním a zatýkaním židovského obyvateľstva. Samozrejme, pri nízkom personálnom stave a absolútnej neznalosti miestnych pomerov boli odkázaní na pomoc domácich. Vzhľadom na to, že slovenská exekutíva fakticky nefungovala, prvá voľba padla na kežmarských Nemcov. Časť z nich, predovšetkým radikálnych antisemitov, ponuku na spoluprácu s operačným oddielom Sipo bez váhania prijala. Naskytla sa im možnosť dokázať, že nie sú Nemcami druhej kategórie, ako si to so značnou mierou predsudkov o tzv. Volksdeutsche nahovárala prevažná časť ríšskej spoločnosti, a tak isto zúročiť svoje skúsenosti nadobudnuté počas perzekvovania Židov v predchádzajúcich rokoch. A v neposlednom rade nezanedbateľnú úlohu zohrával motív zbaviť sa raz a navždy jedného z úhlavných nepriateľov národa a ríše, dovedty chráneného vládnymi výnimkami. Od kolaborácie ich neodrádzala ani vedomosť o tom, aký osud zadržané obete očakáva.²²

Príchod nemeckých vojenských a policajno-bezpečnostných jednotiek do Kežmarku znamenal akútne ohrozenie života tamojšieho židovského obyvateľstva. Mnohí si uvedomovali, že nacisti nebudú rešpektovať výnimky vydané slovenskými orgánmi a usilovali sa vyhnúť zatknutiu odchodom do vopred pripravených provizórnych úkrytov vo svojich príbytkoch. Ďalší sa skrývali u svojich „árijských“ známych, niektorí odošli do okolitých lesov či dokonca do Vysokých Tatier. No len zlomku z prenasledovaných sa podarilo ukryť bez odhalenia, prečkať útrapy zimy a dožiť sa oslobodenia. S pomocou miestnych Nemcov, ktorí svojich židovských susedov a spoluobčanov poznali roky, dokázali príslušníci komanda väčšinu úkrytov vypátrať za pomerne krátky čas. Už 1. septembra 1944 padlo do rúk nemeckej Sipo osem osôb.²³ Jeden z prvých popisoval svoje zadržanie nasledovne: „*Bol som prvý Žid zatknutý v Kežmarku. Odviedli*

sálie na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1990, s. 68, 71. ISBN 80-215-0063-8; SULAČEK, ref. 5, s. 75 – 76.

21 ŠINDELÁŘOVÁ, ref. 18, s. 82.

22 Po vojne sa jedna z bývalých miestnych honorácií, niekdajší profesor lýcea a vedúci Institut für Heimatforschung Johann Liptak, snažil relativizovať spolupodiel časti kežmarských Nemcov na holokauste s tvrdením, že ide výlučne na vrub funkcionárov strany pochádzajúcich zo Sudet a že starousadlíci nemajú nič spoločné s prenasledovaním. Okrem toho sa bránil klišé, že o vraždení nič nevedel a nazdával sa, že Židia odchádzajú na prácu do fabrík. BArch Bayreuth, OST-Dok 2/382, Bl. 417-433. Liptakovo svedectvo o vysídlení spišských Nemcov zo 17. februára 1954. Úplný opak hovoril Heinrich K., ktorý vypovedal ako svedok v trestnom stíhaní proti F. Karmasinovi: „*Môžem to povedať na rovinu, že sme všetci vedeli, považovali sme za fakt, že Židia sú zabíjani. Akým spôsobom sa to dialo, sme však nevedeli.*“ Staatsarchiv (ďalej StA) Mníchov, Staatsanwaltschaften 34835/6, Bl. 1354-1360. Výsluch Heinricha K. 19. januára 1970.

23 SULAČEK, ref. 5, s. 76 – 77.

ma do hotela Freyer, Zipser Hof, postavili ma k stene až kým príslušníci gesta- pa neprivedli ďalších Židov. Keď nás bolo 8 – 9 osôb, presunuli nás do väzenia v mestskom dome. Odtiaľ do väzenských priestorov okresného úradu.“²⁴

V nasledujúcich dňoch počet zaistencov stúpala. Raziť sa stupňovali. Miestni radikáli z HS sa chopili iniciatívy a pátrali po ľuďoch v úkrytoch. Postupovali brutálne, pričom svoje obete nezriedka inzultovali. Ako uvádzal po vojne jeden z preživších, vtrhli do jeho bytu „so zbraňou v ruke, aby som vydal zbrane a partizánov. Keď som odporoval, V. Lux zaviedol ma do pivnice, kde ma stýral a priložil zbraň k spánkom. ...po prehliadke bytu zatkli tam všetkých prítomných,... uväznili nás vo väznici Gestapa“.²⁵ Do 6. septembra príslušníci Sipo v spolupráci s kežmarským HS takto zadržali prinajmenšom vyše 40 osôb a zatvorili do cieľ okresného súdu.²⁶ Tam personál komanda obral zaistencov o finančnú hotovosť a cennosti, podrobil výsluchom spojeným s psychickým a fyzickým týraním, aby od nich dostal informácie o skrýšach príbuzných či známych. Pred vypočúvaním nezostali ušetrené ani ženy, navyše sa museli pred svojimi trýzniteľmi vyzliecť donaha.²⁷

Nakoľko kapacita väzenia už nestačila, príslušníci komanda uskutočnili pravdepodobne 6. septembra prvú selekciu s cieľom deportovať vybrané osoby (starci, ženy a deti) do koncentračných táborov na území okupovaného Poľska. Tie si museli nastúpiť do dvoch pripravených nákladných automobilov. Eskortu tvorili popri príslušníkoch Sipo aj kežmarskí Nemci, jeden z nich bol dokonca vodičom.²⁸ Trasa transportu viedla cez Zakopané, kde sa nachádzal komisaariat pohraničnej polície. Tu podľa viacerých svedkov autá zastali a deportovaní strávili približne dva týždne v nehumánnych podmienkach vo väznici uvedenej úradovne. Do Zakopaného viedol aj druhý transport s kežmarskými Židmi, vypravený taktiež na nákladiakoch okolo 20. septembra. V poľskom pohraničnom meste nacisti pravdepodobne ľudí z oboch transportov spojili a spolu s ďalšími chytenými Židmi z okolia previezli do koncentračného tábora Płaszów. Celkovo malo ísť asi o 150 osôb.²⁹

24 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 118-120. Výpoveď Schloma Schlossa zo 16. novembra 1965.

25 Štátny archív (ďalej ŠA) Prešov, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča, f. Okresný ľudový súd (ďalej OLS) Kežmarok 1945 – 1947, T ľud 1/1946. Výpoveď Hermana Matznera z 21. novembra 1945.

26 SULAČEK, ref. 5, s. 77.

27 ZÜCKERT – SCHVARC – FIAMOVÁ, ref. 7, s. 70.

28 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 133-135. Výpoveď Jolan Seinwell z 28. novembra 1965; Bl. 115-117. Výpoveď Armina Perlotha zo 14. novembra 1965.

29 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 133-135. Výpoveď Jolan Seinwell z 28. novembra 1965; Bl. 176-177. Výpoveď Bezalela Schulcza z 28. marca 1966; Bl. 178-179. Výpoveď Schmuela Ben Davida z 29. marca 1966; Porovnaj SULAČEK, ref. 5, s. 77. BArch Ludwigs-

Po príchode do Płaszowa 21. septembra³⁰ boli deportovaní podrobení ďalšej selekcii. Táborový personál ich rozdelil do dvoch skupín. Jednu, v ktorej sa nachádzali ženy, deti a starci, čakala smrť zastrelením.³¹ Priebeh vraždenia videl jeden zo svedkov, táborový väzeň z Bochnie, na vlastné oči: „*Keď autá prichádzali, čakal na nich na mieste veliteľ tábora [Amon] GOETH. Privezení Kežmarčania si v päťiciach museli zostúpiť, úplne sa vyzliecť v blízkosti auta a ľahnúť si vedľa seba. Potom k nim pristúpil [...] príslušník SS a z automatickej zbrane strieľal do ležiacich. Zasvätení smrti z oboch nákladiakov sa prizerali, ako sú ich spolutrpitelia zaradom vraždení. Zakaždým si muselo nasledujúcich päť osôb ľahnúť križom na práve zavraždených, takže hromada mŕtvol bola čoraz vyššia. GOETH sa pritom venoval odoberaniu cenností, ktoré si dovezení so sebou priniesli. Keď už bola hromada mŕtvol taká vysoká, že ďalšie obe nevedeli na ňu už vyliezť, hromadu niekto polial benzínom a zapálil. Čakajúci na smrť sa tomu museli prizerat'. [...] Bezuzdné vraždenie trvalo asi 2 hodiny.*“³² Takýmto spôsobom prišlo o život asi 40 Kežmarčanov.³³ Zvyšok zostal v tábore len krátky čas. Z Płaszowa ich nacisti postupne rozmiestňovali do ďalších táborov ako Auschwitz-Birkenau,³⁴ Groß-Rosen. Neskôr s blížiacou sa Červenou armádou nasledoval presun ďalej na západ do Ravensbrücku, Buchendwaldu a Oranienburgu. Oslobodenia Spojencami sa dožili len v zriedkavých prípadoch.³⁵

Hoci sa deportácie načas zastavili, ich hrozba nepominula. Väzenie v Kežmarku, tentoraz už v niekdajšej tkáčskej škole, sa opäť zaplnilo internovanými osobami a personál komanda pristúpil k ďalším selekciám a transportom. Dňa 23. októbra bolo do Zakopaného deportovaných ďalších 51 ľudí. Koncom ok-

burg, B 162/16192, Bl. 520-563. Rozhodnutie o zastavení stíhania prípadu 147 Js 6/67 z 27. decembra 1970.

30 SULAČEK, ref. 5, s. 77.

31 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 176-177. Výpoveď Bezalela Schulcza z 28. marca 1966; Bl. 178-179. Výpoveď Schmuela Ben Davida z 29. marca 1966.

32 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 208-209. Výpoveď Abrahama Grossa z 29. júna 1966.

33 AWTUSZEWSKA-ETTRICH, Angelina. Płaszów – Stammlager. In BENZ, Wolfgang – DISTEL, Barbara (eds.). *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager: Band 8*. Mnichov: C. H. Beck, 2008, s. 277. ISBN 978-3-406-57237-1. BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 176-177. Výpoveď Bezalela Schulcza. z 28. marca 1966.

34 V kalendáriu udalostí tábora Auschwitz-Birkenau sa uvádza, že 20. septembra 1944 prišiel do tábora transport 177 Židov zo Slovenska. 31 mužov bolo prevzatých do tábora, zvyšok bol zavraždený v plynovej komore. Nie je jasné o aký transport ide a či nemôže ísť o ľudí z Kežmarku vyselektovaných v Płaszowe. CZECH, Danuta (ed.). *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939–1945*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1989, s. 883. ISBN 3-498-00884-6.

35 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 133-135. Svedecká výpoveď Jolan Seinwell z 28. novembra 1965; Bl. 178-180. Svedecká výpoveď Schmuela Ben Davida z 29. marca 1966. SULAČEK, ref. 5, s. 77.

tóbra z nich 29 zastrelili príslušníci tamojšieho komisariátu pohraničnej polície. Medzi nimi aj rabína Nathana Grünburga s rodinou.³⁶ Od 2. novembra 1944 do polovice januára 1945 smerovali transporty z Kežmarku do Prešova a odtiaľ cez Auschwitz-Birkenau do Ravensbrücku a Sachsenhausenu.³⁷ Cesta do týchto táborov trvala v neľudských podmienkach niekoľko dní. Jedna zo svedkýň z Kežmarku popisovala prežité útrapy nasledovne: „*V Prešove nás dali do väzenia gestapa. Boli sme rozdelení podľa pohlavia... Po uplynutí niekoľkých dní som bola spolu s ďalšími odvezená na stanicu. Myslím, že sme zaplnili päť dobytých vagónov; išli sme cez poľskú hranicu do Auschwitzu... V Auschwitzu sme vystúpili z vozňov, dostali sme niečo najesť, napit' a museli sa vrátiť späť do vagónov. V Auschwitzu bola vynesená jedna mŕtvola, viacerí boli bez zmyslov. Na ceste do Auschwitzu viacerí deportovaní pili vlastný moč. Cesta pokračovala cez Berlín do Ravensbrücku. Nazdávam sa, že celá cesta z Prešova do Ravensbrücku trvala osem dní.*“³⁸

Počas celého pôsobenia komanda Sipo v Kežmarku zostalo v tamojšom väzení len niekoľko osôb, zväčša žien. Museli vykonávať nútené práce pre príslušníkov operačného oddielu ako kuchárky, upratovačky, krajčírky a práčky bielizne. Boli neustále vystavované svojvôli nemeckého policajného personálu. Viacerým sa podarilo prežiť päťmesačnú internáciu a aj následné ataky zo strany HS tesne pred odchodom z mesta koncom januára 1945.³⁹ Muži nasadení na nútené práce už toľko šťastia nemali. S výnimkou pár krajčirov⁴⁰ boli prevažne z Kežmarku deportovaní 2. novembra 1944. Do transportu pritom zaradili aj Eugena Šandorfího, ktorý bol zaistený a uväznený ako tzv. židovský miešanec. Šandorfí z transportu neskôr vyskočil a ušiel.⁴¹ Strastiplná anabáza ostatných väzňov deportovaných v tomto transporte viedla cez Ravensbrück, Sachsenhausen a následné pochody smrti.⁴² Na Slovensko sa po vojne vrátilo sotva niekoľko z nich.

36 SULAČEK, ref. 5, s. 77.

37 SULAČEK, ref. 12, s. 799.

38 BArch Ludwigsburg, B 162/16192, Bl. 474-476. Výpoveď Alice Raphael z 15. decembra 1970.

39 ŠA Prešov, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča, f. OLS Kežmarok, T ľud 1/1946. Správa o zatknutí V. Luchsa z 12. decembra 1945; výsluch V. Luchsa z 11. decembra 1945. BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 79-84. Výpoveď Edith Rajskej z 3. novembra 1965; Bl. 216-220. Výpoveď Gily Drucker zo 7. marca 1966; Bl. 221-225. Výpoveď Hedy Eichler z 27. januára 1967. B 162/16192, Bl. 468. Výpoveď Violet Glück z 20. novembra 1970.

40 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 107-109. Výpoveď Peresa Paula Breikopfa z 9. septembra 1965.

41 ŠA Prešov, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča, f. Ludový súd Levoča, Ls 78/1948. Výpoveď Eugena Šandorfího zo 14. septembra 1946.

42 SULAČEK, ref. 5, s. 78. BArch Ludwigsburg, B 162/20252. Výpovede preživších mužov z rokov 1965 – 1966.

V polovici januára vypravilo komando zbV 27 priamo z Kežmarku zvláštny transport č. 151, ktorý smeroval do Ravensbrücku. Zo zoznamu prichádzich väzňov tábora (tzv. Zugangsliste) vieme, že v tomto transporte bolo 22 židovských žien slovenskej štátnej príslušnosti, štyri deti mužského pohlavia označené za „miešancov I. stupňa“ slovenskej štátnej príslušnosti a 15 rómskych žien, z ktorých tri boli slovenskej štátnej príslušnosti a dvanásť maďarskej štátnej príslušnosti. Vyššie uvedení skupinu rasovo prenasledovaných osôb, ktoré boli v tábore precízne zapísané ako „*Slowak/Jüdin*“, „*Slowak/Mischlg.I.Gr.*“, „*Slowak/Zig*“ a „*Ung/Zig*“ dopĺňala Poľka Stefania Szurlej, Maďarka Beatrice Szalatnay a tri Ukrajinky („*Ukrainerin*“), ktoré boli zapísané ako politické väzenkyne.⁴³

Na tomto mieste chceme podotknúť, že uvedený zvláštny transport č. 152 je (zatiaľ) jediným známym transportom, v ktorom boli do nacistického koncentračného tábora z územia ľudáckej Slovenskej republiky deportovaní Rómovia.

Na základe faktu, že v transporte boli deportované osoby rôznych kategórií (z pohľadu nacistického represívneho aparátu) možno vysloviť predpoklad, že tento transport bol posledným transportom, ktorý organizovalo komando zbV 27 z Kežmarku a jeho príslušníci poslali pred ukončením svojej činnosti v Kežmarku do koncentračného tábora Ravensbrück rôznych väzňov naraz. Tento predpoklad si ale vyžaduje ďalší výskum.

Vďaka uvedenému zoznamu tábora Ravensbrück a ďalším prameňom tiež vieme, že komando pátralo po ukrytých Židoch a tzv. židovských miešancoch, zaisťovalo ich a deportovalo až do konca svojho pôsobenia v Kežmarku, keďže časť zo židovských žien a tzv. židovskí miešanci deportovaní v zvláštnom transporte č. 152 museli byť zaistení niekedy po 3. januári 1945 v úkryte nachádzajúcom sa v dome na ulici Hradné námestie č. 36 v Kežmarku (vedľa Kežmarského hradu). Ukrývajúci sa totiž zanechali po sebe na múre úkrytu tento nápis: „*Dňa 22. decembra 1944 tu boli zatvorené a dúfali, že tu ostanú: pani Gizela Kocsis z Popradu, slečna Elisabeth Zinn (Kežmarok), slečna Elena Tyroler (Kežmarok), slečna Helena Zinn so 4 malými deťmi 8, 5, 4, 3-ročnými (Kežmarok), slečna Emilie Spitzer (Kežmarok), slečna Elisabeth ...kovic (Kežmarok)*“⁴⁴, *pani Johanna Weismann (Dobšiná), pani Beatrice Szoloznay [sic!] z Ladovej jaskyne – Praha Budapešť. Bože zmiluj sa nad nami! Prišli k nám Magdalene Trinke Lille Misz Poprad 1945 1/3. Otče náš, pomôž...*“⁴⁵

43 Arolsen Archives, 1.1.35.1. Listenmaterial Ravensbrück, 3768075, Sondertransport Nr. 152 am 18. 1. 1945 aus Käsmark/Tschechoslowakei m. Liste.

44 Pravdepodobne ide o Elisabeth Moskovic (zapísaná v zozname ako Moskowitz) Arolsen Archives, 1.1.35.1. Listenmaterial Ravensbrück, 3768075, Sondertransport Nr. 152 am 18. 1. 1945 aus Käsmark/Tschechoslowakei m. Liste.

45 Nápis na kuse muriva v nemeckom jazyku je vystavený v stálej expozícii Múzea v Kež-

Osudy všetkých deportovaných v uvedenom transporte nie sú ešte úplne zdokumentované. Vieme však, že Rómka, ktorú v Ravensbrücku zapísali ako „Maria Conka“ (pravdepodobne Mária Čonková) a ktorej pri príchode do tábora 18. januára 1945 prideliť väzenské číslo 97590, bola zavraždená v plynovej komore 4. marca 1945.⁴⁶

Len minimu prenasledovaných sa podarilo vyhnúť zaisteniu a následnej deportácii. Vďaka známym na „árijskej strane“ sa ukrývali priamo v meste alebo v blízkom či vzdialenejšom okolí. Jeden z mužov utiekol do Giraltoviac a v januári sa ilegálne vrátil do Kežmarku.⁴⁷ Ďalší dvaja sa ukrývali v obci Lapšanka, ktorá v rokoch 1939 – 1945 patrila slovenskému štátu.⁴⁸ Iný zase prečkal okupáciu, tvrdú zimu a oslobodenie v Levočských vrchoch.⁴⁹ Zaujímavý je príbeh Eduarda Laufera, ktorý aj po príchode operačného oddielu naďalej žil pod falošnou identitou a usiloval sa všemožne pomáhať svojim ohrozeným spoluobčanom. Prostredníctvom svojho slovenského známeho zriaďoval útočiská v okolitých lesoch a vybavoval ich proviantom a každodennými potrebami. Okrem toho upozorňoval ľudí na hroziace nebezpečenstvo. Koncom novembra 1944 ho na základe udania príslušníci komanda zadržali, uväznili a mučili. Napriek tomu sa mu podarilo utiecť a skryť sa v pripravenom bunkri vo Vysokých Tatrách.⁵⁰

Po oslobodení sa útrapy preživších holokaustu neskončili. Avšak novozriadený inštitút ľudového súdnictva im dával aspoň nádej na potrestanie niekdajších prenasledovateľov – či už funkcionárov Sipo, alebo aktérov z radov miestneho obyvateľstva. Pri prvej uvedenej skupine neboli československé bezpečnostné a justičné orgány úspešné. Nedokázali vypátrať ani totožnosť príslušníkov Kommanda 27 zbV., ani miesto ich pobytu. Napriek tomu sa niektorí dôstojníci dostali do rúk spravodlivosti, hoci boli súdení za iné spáchané zločiny. Prvého veliteľa komanda W. Lisku vydali Američania do Poľska v septembri 1946. Súd v Lubline ho za pôsobenie v tamojšej úradovni veliteľa Sipo a SD odsúdil v auguste 1948 na trest smrti. Jeho nástupca Ludwig Teichmann (oddielu velil od 25. septembra do 22. októbra 1944) sa za svoje pôsobenie v operačnej skupine „Srbsko“ a v štábe BdS Belehrad, od apríla 1942 bol jeho zástupcom, zodpove-

marku.

46 Arolsen Archives, 1.1.35.1. Listenmaterial Ravensbrück, 8145107.

47 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 113-114. Výpoveď Zvi Mendlovitsa zo 14. novembra 1965.

48 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 121. Výpoveď Zvi Blumenstocka zo 16. novembra 1965; Bl. 129-130. Výpoveď Yecheskiela Eduarda Englaendera z 22. novembra 1965.

49 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 188. Výpoveď Hermana Bergsmanna z 12. apríla 1966.

50 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 125-128. Výpoveď Eliahua Eduarda Laufera z 21. novembra 1965.

dal pred juhoslovanským Najvyšším vojenským súdom. Rovnako ako W. Liska dostal v decembri 1946 absolútny trest.⁵¹

Pri stíhaní domácich kolaborantov boli justičné orgány o niečo úspešnejšie. V lete 1945 začali šetrenie proti Hermannovi Münsterovi, holičovi z Kežmarku. Začiatkom septembra 1944 sa zúčastnil zatýkania viacerých osôb židovského pôvodu. Všetky boli o niekoľko dní neskôr deportované do Zakopaného, resp. Płaszówa. Z nich prežili vojnu len dve. Okresný ľudový súd v Kežmarku ho uznal za vinného z účasti na perzekúcii rasovo prenasledovaných a odsúdil ho na 30 rokov odňatia slobody.⁵² Koncom roku 1945 rozpracovala stanica Národnej bezpečnosti vyšetovanie Vojtecha (Adalberta) Luchsa. Pôvodne vyučený zámočník, povoláním vodič, sa začiatkom septembra 1944 výraznou mierou podieľal na zaisťovaní kežmarských Židov. Okrem toho participoval minimálne na jednom z dvoch septembrových transportov ako šofér nákladného auta. Luchs všetky obvinenia odmietal, avšak preživší ho usvedčili z napomáhania nemeckým policajno-bezpečnostným jednotkám pri prenasledovaní Židov. Kežmarský okresný ľudový súd ho za zadržanie minimálne 25 osôb odsúdil koncom januára 1946 na trest smrti obesením.⁵³ V kruhoch spišských Nemcov vysídlených po vojne do okupačných zón západných Spojencov v Nemecku, resp. žujúcich v Nemeckej spolkovej republike získal V. Luchs aureolu obeť justičnej svojvôle, ktorá sa voči ničomu neprevinila a plnila iba rozkazy gestapa.⁵⁴ Je zaujímavé, že Luchsov starší brat sa pri výpovedi pred západonemeckými policajnými orgánmi v roku 1966 nedržel tohto naratívu a zdanlivo sa neusiloval rehabilitovať svojho súrodenca.⁵⁵ Samozrejme, mohlo ísť o premyslený kalkul, aby sa polícia zbytočne nezaujímalá aj o jeho minulosť. Julius Luchs bol totiž od roku 1941 vedúcim Karpatendeutsche Erzieherschaft, pridruženej organizácie DP budovanej podľa ríšskonemeckého vzoru. Vznikla koncom marca 1939 a podliehala Úradu DP pre kultúru. Stala sa povinným záujmovým združením učiteľov pôsobiacich na nemeckých školách, pričom jej členovia boli povinní „*zavádzať ducha národného socializmu do škôl a sprostredkovať ho mládeži ako nástroj pre plnenie veľkých úloh národnej pospolitosti*“.⁵⁶

51 ŠINDELÁŘOVÁ, ref. 18, s. 198, 202 – 203.

52 ŠA Prešov, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča, f. OLS Kežmarok, T ľud 53/1945. Rozsudok v trestnej veci proti H. Münsterovi z 30. novembra 1945.

53 ŠA Prešov, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča, f. OLS Kežmarok, T ľud 1/1946. Rozsudok v trestnej veci proti V. Luchsovi z 29. januára 1946.

54 BArch Bayreuth, OST-Dok 2/382, Bl. 11. Záznam z rozhovoru s Gejzom K. v Mníchove z 12. júna 1951.

55 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 228-229. Výsluch Juliusa Luchsa 21. októbra 1966.

56 MELZER, Rudolf. *Erlebte Geschichte. Rückschau auf ein Menschenalter Karpatendeutschum. Teil 2: Von 1939 bis 1945 und wie es weiterging*. Viedeň: Karpadeutsche Lands-

Odvolať sa na plnenie rozkazov z donútenia (*Befehlsnotstand*) či nevedomosť o osude prenasledovaných Židov patrilo k najčastejším argumentom bývalých príslušníkov operačných kománd stíhaných západonemeckou justíciou. Platilo to aj pre obvinených z Kommanda 27 zbV. Ako o prvého sa vyšetrovatelia zaujímali o v úvode spomenutého W. Melchiora, správcu väzenia operačného oddielu. V jeho prípade išlo o relatívne skúseného poddôstojníka Sipo. Spočiatku pôsobil v Holandsku, od konca roku 1943 v Lvove. Čiže jeho zápornú odpoveď na otázku, kam smerovali deportovaní Židia z Kežmarku,⁵⁷ možno považovať za zavádzanie a zároveň súčasť stratégie svojej obhajoby. Napriek tomu, že vyšetrovatelia v spolupráci s izraelskou políciou získali niekoľko desiatok výpovedí preživších, nevedeli W. Melchiorovi dokázať žiadny konkrétny spáchaný trestný čin vraždy, usmrtenia či ťažkého ublíženia na zdraví. Nakoľko v západnom Nemecku v tom čase platila pri posudzovaní nacionálnosocialistických zločinov „*jurisdikcia spolupáchateľstva*“, podľa ktorej boli za hlavných páchatel'ov považovaní Hitler, Himmler, Göring a Heydrich,⁵⁸ nemohol byť obžalovaný a súdený ani za participáciu na deportovaní kežmarských občanov na územie okupovaného Poľska. V tomto duchu Hlavné štátne zastupiteľstvo v Dortmunde koncom decembra 1966 zastavilo Melchiorovo stíhanie, ako aj ostatných obvinených, medzi nimi i Richarda T., člena DJ z Kežmarku.⁵⁹

S rovnakým výsledkom sa skončilo aj z tohto šetrenia vylúčené stíhanie proti poslednému veliteľovi Kommanda 27 zbV. Karlovi Hermannovi Rabemu a ďalším jeho niekdajším príslušníkom. Odôvodnenie zastavenia konania Štátnym zastupiteľstvom v Hamburgu z decembra 1970 znie na jednej strane vcelku bizarne, ale na druhej strane v súlade s vtedy všeobecne forsírovanou judikatúrou spolupáchateľstva: „*Príslušníci Komanda 27 zbV. konali na základe udelených rozkazov. Výplýva to už zo skutočnosti, že tu ide o ich účasť na Himmlerom nariadenej deportácii slovenských Židov. Neexistuje ani žiadny záchytný bod, že by prekročili rámec udelených rozkazov. Príslušníci komanda mali vedomosť o tom, aký osud čaká zadržaných Židov a tiež vedeli, že rozkaz ich nadriadených v sebe zahŕňa konanie, smerujúce k všeobecnému zločinu (vražda)... Vina obvinených je však nepatrná... Podiel na trestom čine bezvýznamný. Nie je im možné dokázať žiadny skutok usmrtenia, lebo ich spoluúčasť sa odohráva v kontexte vlastného*

mannschaft in Österreich, 1996, s. 39, 230. ISBN 3-85374-266-1.

57 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 18-31. Výsluch W. Melchiora 26. mája 1964; Bl. 72-77. Výsluch W. Melchiora 8. apríla 1965.

58 Podrobnejšie pozri JASCH, Hans-Christian – KAISER, Wolf. *Der Holocaust vor deutschen Gerichten. Amnestieren, Verdrängen, Bestrafen*. Ditzingen: Reclam, 2017, 263 s. ISBN 978-3-15-011135-2. Tiež ŠINDELÁŘOVÁ, ref. 18, s. 251 – 271.

59 BArch Ludwigsburg, B 162/20252, Bl. 240-265. Rozhodnutie o zastavení trestného stíhania z 30. decembra 1966.

činu. Zapojenie sa obvinených do likvidácie Židov treťou ríšou sa uskutočnilo už oveľa skôr a im smerovaná výčitka tkvie v tom, že ani tak krátko pred koncom nedokázali nájsť vnútornú silu, aby sa vyhli účasti na vraždení.⁶⁰

Slovenská historiografia, ako aj niektorí zahraniční autori označujú za začiatok druhej vlny deportácií slovenských Židov dátum odchodu prvého transportu Židov z koncentračného tábora v Seredi vypraveného 30. septembra 1944.⁶¹ Je však zrejmé, že ako prvý, tak aj druhý transport Židov z Kežmarku (6. september 1944 a približne 20. september 1944) chronologicky predstihli prvý seredský transport. Argument, že nešlo o vlakové transporty, a preto nie je možné ich považovať za súčasť deportačnej vlny neobstojí, nakoľko povaha dopravného prostriedku nie je pri samotnom akte deportácie rozhodujúca. Nakoniec, v rámci výskumu holokaustu sú odborníkmi za deportácie a transporty už dávno označované a uznávané aj presuny židovských obetí pomocou nákladných áut či peším pochodom, ku ktorým dochádzalo na území Generálneho gouvernementu počas spomínanej „akcie Reinhardt“, napríklad pri presune obetí do vyhladzovacieho tábora Sobibor.⁶² Považujeme tiež za preukázané, že vyššie popísané deportácie boli systematickým a vopred plánovaným konaním skúsených páchatel'ov holokaustu. Ako sme ukázali, viacerí mali s prenasledovaním, deportáciami a masovým vraždením Židov niekoľkoročné skúsenosti.

Z hľadiska datovania začiatku druhej vlny deportácií je tiež potrebné doplniť, že ani prvý septembrový kežmarský transport nemusí stáť na jej úplnom začiatku, hoci nateraz sa ako výsledok typickej deportačnej akcie nemeckej represívnej jednotky, ktorá zaistila, selektovala a deportovala väčší počet osôb tak javí. V tzv. karanténnom zozname tábora Auschwitz sa nachádzajú dva záznamy o väzňoch, ktorí prišli do tohto tábora 2. septembra 1944 a 7. septembra 1944. Tento prameň nehovorí nič o celkovom počte privezených osôb, jednotke kto-

60 BArch Ludwigsburg, B 162/16192, Bl. 520-563. Rozhodnutie o zastavení stíhania prípadu 147 Js 6/67 z 27. decembra 1970.

61 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991, s. 271. ISBN 80-7115-015-0; LIPSCHER, Ladislav. *Die Juden im Slowakischen Staat 1939–1945*. Mnichov: R. Oldenbourg Verlag, 1980, s. 179. ISBN 3-486-48661-6; FATRAN, Gila. *Die Deportation der Juden aus der Slowakei 1944–1945*. In *Bohemia*, 1996, roč. 37, č. 1, s. 116. ISSN 0523-8587; HRADSKÁ, Katarína. *Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944 – 1945 so zreteľom na transporty do Terezína*. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 3, s. 463. ISSN 0018-2575; HRADSKÁ, Katarína. *Riešenie židovskej otázky po vypuknutí SNP*. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Slovenské národné povstanie 1944: súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava: VEDA, 2009, s. 185. ISBN 978-80-224-1090-8.

62 SILBERKLANG, David. *Gates of Tears. The Holocaust in Lublin District*. Jerusalem: Yad Vashem, 2013, s. 308. ISBN 978-965-308-464-3; OLEKSZY-ZBOROWSKI, Tomasz. *Vyhladzovací tábor Sobibor*. In HLAVINKA, Ján – SALNER, Peter (eds.). *Tábor smrti Sobibor. Dejiny a odkaz*. Bratislava: Marenčin PT, s. 44. ISBN 978-80-569-0449-7.

rá ich deportovala, ani o mieste a spôsobe ich zaistenia. Vypovedá len o počte osôb, ktoré boli zaradené do tzv. karantény tábora, kde 2. septembra zaevidovali 6 osôb a pri zápise 7. septembra 1944 dokonca len 1 osobu. Je však nepochybné, že ide o Židov zo Slovenska, nakoľko je pri nich, okrem mesta pôvodu transportu Čadca (zapísaného 2. septembra 1944 ako Cadza) uvedená aj kategória „Sl. J.“, čo znamená „*Slowakische Juden*“, teda „*slovenskí Židia*“.⁶³ Tieto zápisy v karanténnom zozname tábora Auschwitz vyvolávajú viaceré otázky, na ktoré zatiaľ nepoznáme odpovede, no je možné, že ich zodpovedanie ešte ďalej upresní chronológiu druhej vlny deportácií Židov z územia ľudáckej Slovenskej republiky. Tá podľa nášho názoru začala už v prvých septembrových dňoch roku 1944.

* Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0134/20 *Akcia Reinhardt a Slovensko. Osudy slovenských Židov deportovaných v roku 1942 do Oblasťi Lublin* a v rámci projektu APVV-17-0399 *Z monarchie do republiky. Proces tranzície spoločnosti na Slovensku v európskom kontexte (od konca 19. storočia do roku 1945)*, riešených na Historickom ústave SAV. Je tiež výstupom vedeckovýskumnej úlohy SNM – Múzea kultúry karpatských Nemcov *Nemecká menšina na Slovensku v rokoch 1918 – 1948*.

DIE DEPORTIERUNG DER JUDEN AUS DER ZIPS IM SEPTEMBER 1944. ZU BEGINN UND CHRONOLOGIE DER ZWEITEN WELLE DER JUDENDEPORTIERUNG AUS DER SLOWAKEI

MICHAL SCHVARC – JÁN HLAVINKA

Als am 31. August 1944 zahlenmäßig kleinere Wehrmachteinheiten Kežmarok/Käsmark besetzten und hiesige slowakische Besatzung entwaffneten, war klar, dass es nicht gelingen würde, die nördliche Zips für den Aufstand zu gewinnen. Ganz im Gegenteil; mit dem Eintreffen deutscher Truppen fing die Etablierung des Besatzungsregimes an, die durch die Ankunft eines in Eile aufgestellten Kommandos der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes in der Nacht vom 31. August auf 1. September 1944 noch mehr gestärkt wurde. Die Anwesenheit einer Einheit des Einsatzkommandos „Ostslowakei“, später in zbV-Kommando 27 umbenannt, bedeutete eine akute Lebensgefahr für die von den Nationalsozialisten am meisten verfolgte Gruppe: die jüdische Bevölkerung. In en-

63 Arolsen Archives, 1.1.2.1 Listenmaterial Auschwitz, Quarantäneliste, dokument č. 519495.; HLAVINKA, Ján. Až do posledných momentov okupácie: Deportácie Židov z územia Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945. In MIČEV, Stanislav et al. *Oslobodenie Slovenska a koniec druhej svetovej vojny*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, s. 66. ISBN 978-80-89514-94-6. Tiež CZECH, ref. 34, s. 866, 869.

ger Zusammenarbeit mit den Radikalen aus den Reihen der örtlichen Deutschen wurden die Festnahme, Inhaftierung und Deportierung ins Konzentrationslager Płaszów der restlichen Juden in Käsmark und der Umgebung, wo ein Teil sofort nach der Ankunft ermordet wurde, schnell betrieben. Eine eingehende Analyse dieser Ereignisse zeigt, dass die durch Forschung bisher akzeptierte Chronologie der zweiten Deportationswelle der jüdischen Bevölkerung aus der Slowakei nicht ganz genau festgelegt ist und dass die Juden aus damaligem slowakischem Staates bereits in der ersten zwei Septemberdekaden 1944 abtransportiert wurden. Im vorliegenden Aufsatz richten die Verfasser ihren Fokus nicht nur auf die Analyse dieses Prozesses, sondern auch auf die Schicksale der internierten sowie deportierten Menschen. Gleichzeitig wurden in die Analyse die Akteure der Verfolgung, also Angehörige des Einsatzkommandos „Ostslowakei“ und des deutschen „Heimatschutzes“ einbezogen. Hinterfragt ist eben die juristische Aufarbeitung begangener Straftaten sowohl in der Nachkriegszeit in der Tschechoslowakei und als auch später in der Bundesrepublik Deutschland.

PhDr. Michal Schvarc, PhD.
Historický ústav SAV
Klemensova 19, 814 99 Bratislava
e-mail: histmsch@savba.sk

Mgr. Ján Hlavinka, PhD.
Historický ústav SAV
Klemensova 19, 814 99 Bratislava
e-mail: histjhla@savba.sk